

Dejan MICKOVIK*

UDK: 347.61/.64(4-672EU)
str. 35-51.

SAVREMENE TENDENCIJE U RAZVOJU PORODIČNOPRAVNIH SISTEMA EVROPSKIH ZEMALJA I HARMONIZACIJA PORODIČNOG PRAVA U EVROPSKOJ UNIJI

Apstrakt

U ovom radu autor analizira osnovne dileme povezane sa procesom harmonizacije i kodifikacije evropskih zakonodavstava u oblasti porodičnog prava. Autor daje pregled najnovijih aktivnosti evropskih institucija u ovoj oblasti, kao i istorijski pregled pravnog regulisanja bračnih i porodičnih odnosa u evropskim zemljama. Zbog specifičnosti porodičnog prava, koje u velikoj meri zavisi od istorijskog razvoja, kulture, tradicija i običaja u pojedinim zemljama, autor smatra da je u ovoj fazi razvoja evropskih integracija najbolji pristup postupna harmonizacija porodičnopravnih normi u evropskim zemljama, a ne stvaranje jedinstvene evropske kodifikacije koja bi na uniforman način regulisala porodične odnose u svim evropskim zemljama.

Ključne reči: Porodično pravo, bračno pravo, harmonizacija i unifikacija porodičnog prava u EU.

Ideja kodifikacije građanskog prava i stvaranja Evropskog građanskog zakonika je prisutna u poslednjih dvadesetak godina. Evropski parlament je u više navrata,

* Vanredni profesor Pravnog fakulteta "Justinijan Prvi," Skopje.

(1989, 1994 i 2000 godine), postavio zahtev za donošenje Evropskog građanskog zakonika. Najveći napredak kodifikacije građanskog prava je napravljen u ugovornom pravu, posle formiranja Komisije za evropsko ugovorno pravo, 1982 godine. Ova Komisija je pripremila i objavila Principe evropskog ugovornog prava, koji jednoga dana mogu predstavljati sastavni dio Evropskog građanskog zakonika. Evropska komisija je 2003. godine objavila Akcioni plan stvaranja koherentnijeg evropskog ugovornog prava, a očekuje se početkom sledeće dekade realizacija stvaranja jedinstvenog evropskog ugovornog prava. Osim ugovornog prava, u evropskim zemljama postoje inicijative i za kodifikaciju drugih delova građanskog prava, uključujući tu i porodično pravo.

Harmonizacija, unifikacija, ili kodifikovanje porodičnog prava u evropskim zemljama je tema koja dobija sve veći značaj u kontekstu građenja ujedinjene Evrope. U tom smislu, kao što dobija ubrzanje proces integrisanja u svim sferama socijalnog, kulturnog, ekonomskog i pravnog života, pitanje stvaranja jednog "evropskog" porodičnog prava dobija sve veću aktuelnost, zbog toga što veća uniformnost pravnih normi koje regulišu "osnovnu celiju društva" predstavlja deo generalnog projekta evropskog ujedinjenja. Ipak, ovaj projekat približavanja, pa čak i izjednačavanja pravnih normi koje regulišu bračne i porodične odnose u evropskih zemljama je povezan sa brojnim dilemama, koje dovode u pitanje samu ideju harmonizacije porodičnih pravnih normi, zbog specifičnog karaktera odnosa koje regulišu. Treba istaći da ove dileme nisu uopšte nove; još 1900 godine, na Pariskom kongresu uporednog prava (gde je praktično bilo inaugurisano moderno uporedno pravo), francuski pravnik Lambert, glavni uvodničar Kongresa, je iskazao veliku rezervu u pogledu mogućnosti da se unifikuje porodično pravo, zbog njegovog specifičnog karaktera. U tom smislu Lambert je, u svom uvodnom izlaganju na Kongresu, istakao da: "Porodični zakoni predstavljaju poseban domen prava nacionalne posebnosti i zauvek će ostati najjobezbedeniji azil pravnog partikularizma."¹ Sedamdeset godina kasnije, jedan od najpoznatijih evropskih stručnjaka u oblasti porodičnog prava, Kan Frojnd, na seminaru posvećenom novim perspektivama zajedničkog prava Evrope, daje ocenu da inicijative za stvaranje evropskog porodičnog prava predstavljaju "samo bezuspešan pokušaj", i da projekti ovog tipa "u većoj meri predstavljaju rad Sizifa, a ne rad Herkula". Ovaj autor ne samo što smatra da je nemoguće napraviti jedan pan-evropski porodični kodeks, nego se suprotstavlja i razvoju zajedničkih

¹ Citirano prema D. Bradley, A note on Comparative Family Law, Problems, Perspectives, Issues and Politics, *Oxford University Comparative Law Forum*, 2005.

projekata privatnoga prava koji nisu neophodni za funkcionisanje Evropske ekonomske zajednice. Prema ovom autoru, snaga Evrope je u diverzitetu nacionalnih država, a problemi koji se javljaju zbog različitih zakonskih rešenja prilikom regulisanja bračnih i porodičnih odnosa u evropskim zemljama treba rešavati primenom normi međunarodnog privatnog prava.² Ipak, i pored ovih skeptičnih stavova koji su i nadalje široko prisutni, osobito kod pretstavnika akademske zajednice i kod nacionalnih parlamenata država članica Evropske unije, u poslednjih nekoliko godina, na više nivoa, postoje tendencije za približavanje porodičnopravnih sistema evropskih zemalja. Ovde posebno treba pomenuti sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava, koji je doneo veći broj odluka koje su imale uticaj za proces aproksimacije evropskih zakonodavstava, polazeći od člana 8. Evropske konvencije o pravima čoveka, u kome je predviđeno da svaki čovek ima pravo zaštite njegovog privatnog i porodičnog života.³ Značajna aktivnost u pogledu harmonizacije evropskog porodičnog prava odvija se i u okvirima Saveta Evrope. Prema oceni Saveta Evrope: "Poslednjih trideset godina bile su period intenzivne legislativne aktivnosti na polju porodičnog prava u svim zemljama članicama Saveta Evrope. Savet je posvetio veliku pažnju ovim reformama i doneo je velik broj međunarodnih instrumenata (Konvencija i preporaka) u ovoj oblasti."⁴ Haška konferencija međunarodnog privatnog prava, isto kao i Savet Evrope, ima veoma aktivnu ulogu u sferi porodičnog prava. U poslednjih tridesetak godina usvojeno je više Konvencija, u sferi priznanja razvoda

² Opširnije videti D. Bradley, *Family Law for Europe? Sovereignty, Political Economy and Legitimation*, *Global Jurist Frontiers*, Vol.4, Issue 1, 2004, str. 1.

³ Detaljnije o sudskoj praksi Evropskog suda za ljudska prava u odnosu na pitanje poštovanja prava porodičnog života videti kod: Marie-Thérèse Meldeurs-Klein, *La personne, la famille et le droit*, 1968-1988, trois décennies de mutations en Occident, Bruylant, Bruxelles, 1999, str. 467-493. Osobito su značajni slučajevi *Marckx v. Belgium*, iz 1979 godine, u kojoj sud smatra da na osnovu člana 8 Konvencije države članice imaju pozitivnu obavezu da predvide u svom zakonodavstvu „pravnu zaštitu koja će obezbediti još od samog rađanja integraciju deteta u svojoj porodici, bez obzira dali je dete rođeno u braku ili van braka, načinom kojim će omogućiti da imaju normalan život“ (nakon ove presude Belgija je izvršila reformu svog porodičnog zakonodavstva). Značajna je i presuda u slučaju *Keegan v. Ireland*, u kojoj sud smatra da neovisno dali je porodica deteta bračna ili vanbračna, dete se u njoj integriše u momenta njegovog rađanja. Opširnije o sudskoj praksi Evropskog Suda u vezi poštovanja prava porodičnog života predviđenog u članu 8 Evropske konvencije o pravima čoveka videti: Д. Мицковиќ, Концептот за семејството во Европската конвенција за правата на човекот, *Евродијалог* бр. 4, Студентски збор, Скопје, 2003, str. 75-89.

⁴ Council of Europe Achievements in the Field of Law: Family Law and the Protection of Children DIR/JUR (2002) 9, str. 9.

i sudskog razdvajanja i sključivanja i priznanja valjanosti brakova, priznavanja i izvršavanja odluka za izdržavanje, međunarodnog oduzimanja dece i usvojenja, gde su usvojioci i usvojenici iz različitih država. Evropska unije je do nedavno imala samo periferan interes o porodičnom pravu.⁵ Ipak, u poslednje vreme, i tu se dešavaju značajne promene koje dovode do veće legislativne aktivnosti Evropske Unije. U tom smislu, Marela navodi da ih je "povećana savest institucija Zajednice o ključnoj važnosti porodičnog prava ohrabrila da preduzmu značajniju aktivnost u pravcu harmonizacije."⁶ Evropski Savet 2000 - te godine je doneo Brisel 2 regulativu (u 2003. godinu zamenjena sa Brisel-II bis), koja se odnosi na jurisdikciju i priznavanje i izvršavanje sudskih odluka koje se odnose na poništenje braka, na razvod braka i na roditeljsku odgovornost u zemljama članica Evropske Unije. Konačno, 2001. godine bila je formirana Komisija za evropsko porodično pravo, sastavljena od profesora porodičnog prava iz većeg broja evropskih zemalja, čiji je cilj da identifikuje "zajedničko jezgro" pravnih pravila i rešenja koje postoje u evropskim zemljama za svako pitanje iz sfere porodičnog prava. Ova Komisija je postavila i ambiciozni cilj - da izabere "najbolje pravo" iz postojećih evropskih porodičnopravnih sistema, što bi predstavljalo osnovu budućeg Evropskog građanskog zakonika u kome bi se regulisalo porodično pravo.⁷

Ipak, ako se zadržimo samo na aktuelnim pitanjima koja su povezana sa pokušajima harmonizacije porodičnog prava u evropskim zemljama, verovatno ne bismo mogli odgovoriti na osnovnu dilemu: da li je harmonizovanje, ili kao što neki autori traže - unificiranje porodičnopravnih sistema evropskih zemalja moguće i, što je još značajnije, da li je to potrebno. Zbog toga je potrebno napraviti kratak prikaz istorijskog razvoja pravnog regulisanja bračnih i porodičnih odnosa u evropskim zemljama, kako bi se uvidelo odakle proizlaze sadašnje razlike, koliko su one duboke i da li su nekad u evropskoj istoriji postojala unificirana rešenja za regulisanje porodičnih odnosa. Prema Vilekens i Šajve, današnje razlike između porodičnih zakonodavstava u jednom delu su rezultat istorijski različitih razvojnih puteva; bez proučavanja ovih razlika naša analiza savremenih tendencija u sferi porodičnih odnosa biće površna, zbog toga što, kao i u mnogim

⁵ Videti Hamilton, C., Stanley, K., *Family Law in Europe*, str. 580-597.

⁶ M. R. Marella, *The Non-Subversive Function of European Private Law: The Case of Harmonization of Family Law*, *European Law Journal*, Vol. 12, No. 1, January 2006, str. 83

⁷ O ciljevima koji je postavila Komisija evropskog porodičnog prava opširnije videti: K. Boele - Woelki, *The principles of European family law: its aims and prospects*, *Utrecht Law Review*, Vol. 1, Issue 2, December 2005, str. 160-168.

drugim oblastima, tako i u sferi porodičnog prava, ne možemo shvatiti sadašnjost bez proučavanja prošlosti.⁸

1. ISTORIJSKI RAZVOJ PORODIČNOG PRAVA U EVROPSKIM ZEMLJAMA

Dva osnovna stuba svih evropskih porodičnopravnih sistema su rimsko pravo i kanonsko pravo katoličke crkve.⁹ U poslednja dva milenijuma, porodično pravo u Evropi nije se razvijalo linearno, pre svega zbog dominantnog uticaja kanonskog prava katoličke crkve u regulisanju bračnih i porodičnih odnosa u srednjem veku. Otuda postoji jedna naizgled paradoksalna situacija, da prehršćansko porodično pravo, sa svojom koncepcijom neformalnog karaktera sključivanje braka, liberalnim brakorazvodnim režimom, tolerancijom vanbračnih zajednica i prihvatanjem vanbračne dece – ima mnogo više sličnosti sa modernim porodičnom pravom nego što je to slučaj sa srednjovekovnim pravom.¹⁰ Najznačajniji uticaj na savremeno pravo svakako ima rimsko pravo, koje vrši uticaj i na prve građanske kodifikacije u Evropi u XIX veku.¹¹ Osnovna razlika između rimskog i savremenog prava je patrijarhalni karakter porodičnih odnosa u rimskom društvu, gde je apsolutnu dominaciju imao rimski *pater familias*, čijom vlašću su bili podređeni svi članovi porodice. U početku se brak sklapao *cum manu*, u čijim okvirima se žena nalazila pod vlasti njenog muža ili njegovog šefa porodice, a kasnije preovlađuje brak *sine manu*, u kome je žena ostajala pod vlašću svoga *patera familiasa*. Tokom cele rimske istorije razvod braka je bio slobodan, a postojala su određena ograničenja koja su se povećavala krajem carstva, kada je hrišćanstvo postalo oficijalna religija Rimske imperije. U Rimskoj državi određena

⁸ Više o ovom videti: Willekens, H., Scheiwe, K., The Deep roots, Stirring Present and Uncertain Future of Family Law, *Journal of Family History*, Vol. 28, No. 1, January 2003, str. 5-14.

⁹ Videti više kod: Д. Мицковић, Од црковните кон световните норми: еволуција на брачното право во Европа, *Зборник во чест на Панта Марина*, Правен факултет „Јустинијан Први“ Скопје, 2007, str. 616-632.

¹⁰ Videti: M. V. Antokolskaia, Development of Family Law in Western and Eastern Europe: Origins, Common Driving Forces, Common Tendencies, *Journal of Family history*, Vol. 28 No. 1, January 2003, str. 56.

¹¹ Videti: F. Boulanger, *Droit civil de la famille*, Aspects comparatives et internationaux, Economica, Paris, 1997 str. 55. O pravnom regulisanju porodice u Rimu videti: P. Ourliac et J. de Malafosse, *Histoire de droit privé*, Tome 3, *Droit familial*, P.U.F. Paris, 1968. Brundage, J. A., *Law, Sex and Christian Society in the Medieval Europe*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1987; И. Пухан, *Римско право*, Култура, Скопје, 1973. Eisner, B., Horvat, M., *Rimsko pravo*, Nakladni Zavod Hrvatske, Zagreb, 1948. Д. Мицковић, Бракот и разводот на брак во римското право, *Зборник во чест на Иво Пухан*, Правен факултет, Скопје, 1996.

ograničenja za razvod braka uvode imperatori pod uticajem crkve. Prema tome, ne samo u Rimu, nego i kod varvarskih naroda koji su se doselili na teritoriju Evrope, brak u osnovi nije bio pravna institucija, nego se regulisao pre svega običajnim pravilama. Da bi se videlo kako je brak postao formalna neraskidiva veza, koja je predmet ekstenzivne regulacije od strane oficijelnih organa, treba dati pregled formiranja i uticaja kanonskog prava katoličke crkve.¹²

Hrišćanska koncepcija braka i porodice, koja je konačno izgrađena tokom XII i XIII veka, zasniva se na Starom i Novom zavetu, koji su bili osnova za građenje stavova ranohrišćanskih autora o braku i porodici. Crkvena koncepcija bračnih i porodičnih odnosa i crkvena pravila njihovog regulisanja u velikoj meri su se razlikovali od pravila rimskog prava, kao i od običajnih pravila varvarskih naroda. Najveća novina je zabrana razvoda braka, zato što se u Jevanđelju po Marku (10,49) kaže da "čovjek ne može razdvojiti ono što je Bog sjedinio". Nova ideja da je brak neraskidiv, kao i nastojanje Crkve da stekne potpunu nadležnost za regulisanje bračnih i porodičnih odnosa, a crkveni sudovi da budu nadležni za rešavanja porodičnih sporova, temelji se na hrišćanskoj koncepciji da brak nije samo prirodna zajednica, već da on istovremeno predstavlja "svetu tajnu", neraskidivu zajednicu koja simbolizuje vezu između Isusa i Crkve. Kao što je ova veza neraskidiva, prema stavovima ranohrišćanskih autora, tako se i bračna veza ne može raskinuti. Ipak, za stvaranje kanonskog prava kao koherentnog sistema normi za regulisanje porodičnih odnosa, kao za i sticanje isključive nadležnosti Crkve u ovoj oblasti bilo je potrebno dugo vremena.¹³ U IX veku Crkva još nije imala nadležnost za regulisanje braka, ali crkvena doktrina je predstavljala inspiraciju za kraljevska zakonodavstva.¹⁴ U ovom periodu, Crkva je postepeno preuzimala nadležnost od države za regulisanje porodičnih odnosa, a crkveni sudovi su zamenili svetovne prilikom rešavanja bračnih i porodičnih sporova.¹⁵ Ključnu ulogu u ovom procesu preuzimanja nadležnosti za regulisanje bračnih i porodičnih odnosa je imao proces stvaranja sveobuhvatnog sistema kanonskih pravila o braku i porodici, koji je završen 1234. godine kada je bio donet Dekret

¹² Videti: M. A. Glendon, *The Transformation of Family law: State, Law and Family in the United States and Western Europe*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1989, str. 23.

¹³ Videti više kod Glendon, *n. delo*, str. 23-25.

¹⁴ Detaljnije videti kod: Petot, P., *Histoire du droit privé français, La famille*, Éditions Loysel, Paris, 1992.

¹⁵ Ova transformacija je rezultat velike moći Crkve, ali i dezorganizacije koja je nastala putem slabljenja srednjevekovnih država i dezorganizacije kraljevskih sudova. Videti više kod: Ourliac, P., Malafosse, J., *n. delo*, str. 185-186.

Gregorij - a IX, koji je zajedno sa tri druga teksta sačinjavao kanonsko pravo Katoličke crkve (*corpus iuris canonici*).¹⁶ Kodifikacija kanonskog prava je imala izuzetno veliki značaj; kodifikovano kanonsko pravo je predstavljalo osnovni izvor za regulisanje porodičnih i bračnih odnosa sve do protestantske Reformacije, a u katoličkim zemljama sve do XX veka.¹⁷ Kanonsko pravo se u velikoj meri razlikuje od zakonskih i običajnih normi koje su regulisale porodične odnose u srednjovekovnom periodu. Njegove osnovne karakteristike su konsensualni karakter braka, zabrana razvoda braka, zabrana vanbračnih veza, proširenje stepena srodstva kao bračne smetnje i isključiva nadležnost crkvenih sudova za rešavanje bračnih i porodičnih sporova.¹⁸

Kanonsko pravo je skoro pet vekova bilo jedini izvor za regulisanje bračnih i porodičnih odnosa u svim evropskim zemljama.¹⁹ Dominacija kanonskog prava bila je dovedena u pitanje protestantskom reformacijom, koja je dovela do rušenja religioznog jedinstva hrišćanskog sveta u Zapadnoj Evropi i do stvaranja različitih, dijametralno suprotstavljenih porodičnopravnih modela. Pravni partikularizam i diverzitet u sferi porodičnog prava direktno je povezan napuštanjem osnovnih odredaba kanonskog prava kojima se regulišu odnosi u porodici i građenjem različitih modela u podeljenim protestantskim crkvama, kao i donošenjem zakona od strane svetovnih vlasti, što je dovelo do narušavanja jedinstva u regulisanju odnosa u sferi bračnih i porodičnih odnosa. Protestanti su umali različitu koncepciju za regulisanje braka i porodice od one što je bila prihvaćena u kanonskom pravu. Protestanti su kritikovali teoriju neraskidivosti braka i predviđali su mogućnost, u određenim slučajevima, za razvod braka. Osim toga,

¹⁶ Nadležnost crkvenih sudova za rešavanje porodičnih i bračnih sporova je opšta, i ona ne obuhvata samo kontinentalni Evropu, već i Veliku Britaniju, gde odlukom Vilijama Osvajača iz 1085 godine, crkveni sudovi stiču isključivu nadležnost za rešavanje ovih sporova. Videti više: Boulanger, *n. delo*, str. 58.

¹⁷ Značenje kanonskog prava je u tome što crkvena pravila za bračne i porodične odnose predstavljaju model prema kome su se gradila i savremena zakonodavstva. Tako na primer, umesto da grade novi zakonski model za regulisanje razvoda braka, sekularna zakonodavstva iz XIX i XX veka preuzela su kanonske norme koje su regulisale pitanje razdvajanja bračnih drugova. Prema kanonskom pravu, brak ne može da se razvede, ali u određenim slučajevima, odlukom crkvenog suda, bračni drugovi mogu živeti odvojeno. Videti više kod: Glendon, *n. delo*, str. 31.

¹⁸ O kanonskom pravu o braku i porodici videti više: Мицковић, Д., *n. delo*, str. 620-629, Goody, J., *L'evolution de la famille et du mariage en Europe*, Armand Colin, Paris, 1985, Herlihy, D., *Medieval Households*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985.

¹⁹ Kanonsko pravo je bilo jedan vid *ius commune* porodičnog prava, i to služi kao argument onim autorima koji smatraju da se u Evropi i danas može unificirati porodično pravo.

protestanti su osporavali nadležnost Crkve u sferi porodičnih odnosa i smatrali su da svetovni, a ne crkveni sudovi treba da sude u porodičnim i bračnim sporovima. Jedinstvena ideologija o braku i porodici i njihovom pravnom regulisanju, koja je bila karakteristična za srednjevekovni period, bila je nepovratno narušena. Bazični koncepti kanonske doktrine – kao što je isključiva nadležnost Crkve za regulisanje porodičnih odnosa, koncept braka kao doživotne i neraskidive zajednice, neprihvatanje vanbračne zajednice i izuzimanje vanbračne dece iz porodice, bile su napuštene.²⁰ Osim protestantske reformacije, veliku ulogu u stvaranju savremenog porodičnog prava imala je škola prirodnog prava. Ključna uloga predstavnika prirodnopravne škole je bila u tome što su doprineli da se promeni shvatanje prirode i suštine braka. Prirodnopravna škola je imala dijametralno suprotni stav od onog koji je vekovima prihvatila Crkva, a njeni predstavnici su smatrali da brak nije sveta tajna, već da predstavlja građanski ugovor. Prihvatanje laičkog karaktera braka i isključivu nadležnost svetovne vlasti za njegovo regulisanje, kao i prihvatanje ugovorne prirode braka i uvođenje razvoda braka su osnovne karakteristike modernog bračnog prava, čije osnove su postavili protestantska reformacija, prirodnopravna škola i galikanski pokret u Francuskoj. Ova moderna koncepcija braka doživljava punu afirmaciju nakon Francuske revolucije iz 1789 godine.²¹

Nakon Revolucije, francuski Ustav iz 1791. godine predviđa "da se brak smatra građanskim ugovorom". Ovo je dokaz da je država izvojevala pobjedu u dugoj borbi sa Crkvom u pogledu uspostavljanja kontrole za regulisanje bračnih i porodičnih odnosa.²² Jedna od najznačajnijih posledica prihvatanja ugovornog karaktera braka je uvođenje razvoda braka. Ova nova, ugovorna koncepcija braka, polazi iz činjenice da se brak zaključuje slobodnom izjavom volje bračnih drugova (to znači da on više ne predstavlja svetu tajnu), a suprotnom izjavom volje bračnih drugova brak može prestati da postoji.²³ Francusko revolucionarno zakonodavstvo

²⁰ Videti više kod: Antokolskaia, *n. delo*, str. 57.

²¹ Više o uticaju prirodnopravne škole u građenju moderne koncepcije braka i porodice videti kod: Dufour, A., *Le mariage dans l'école allemande du droit naturel moderne au XVIII siècle*, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, Paris, 1995. Prema ovom autoru, koncepcije ugovorne teorije i jednakosti, koje su na teoriskom planu razrađivali pripadnici prirodnopravne škole za prvi put na legislativnom planu biće realizovane nakon Francuske revolucije.

²² Više o konfliktu između država i Crkve oko nadležnosti u sferi porodičnih odnosa videti kod: Lefebvre-Teillard, A., *Introduction historique au droit des personnes et de la famille*, P.U.F., Paris, 1996.

²³ U ovom smislu je diskusija poslanika Sedije na Zakonodavnoj Skupštini u septembru 1792. godine, za vreme rasprave o zakonu kojim se uvodi razvod braka u Francuskoj. Sedije kaže: "Brak je

imalo je velik uticaj i u drugim evropskim zemljama, gde se prihvata sekularizacija porodičnog zakono-davstva, građanska forma braka, i nadležnost državnih, a ne crkvenih sudova u porodičnim odnosima.²⁴

Osobođenje srednjovekovnog nasleđa u sferi regulisanja porodičnih odnosa dešava se u svim evropskim zemljama, pod uticajem istih liberalnih ideja, kao što su zahtevi za ličnu slobodu, autonomija i jednakost muškaraca i žena.²⁵ Početak XX veka karakteriše ubrzavanje procesa liberalizacije porodičnog prava, a dinamika liberalizacije porodičnog prava dolazi do izražaja sredinom šezdesetih godina dvadesetog veka. U ovom periodu u svim evropskim zemljama dešavaju se iste promene – prihvata se sekularni karakter porodičnog zakonodavstva, dolazi do liberalizacije razvoda braka, prihvataju se i pravno se regulišu vanbračne zajednice, dolazi do izjednačenja pravnog položaja vanbračne dece i dece koja su rođena u braku. Reforme porodičnog prava se ne sprovode istovremeno u svim zemljama Evrope. Ove promene se sprovode brže u skandinavskim zemljama, Sovjetskom Savezu i zemljama Istočne Evrope. Zemlje južne Evrope najsporije prihvataju promene, a zemlje Zapadne Evrope bile su u sredini.²⁶

2. STVARANJE JEDINSTVENOG EVROPSKOG PORODIČNOG PRAVA: UTOPIJA ILI STVARNOST

Imajući u vidu karakteristike istorijskog razvoja porodičnog prava evropskih zemalja, danas se postavlja pitanje da li je moguće izvršiti približavanje zakonskih rešenja u sferi porodičnog prava, sa ciljem da se stvori jedan novi, unificirani model, kakav je postojao u srednjem veku, kada su norme kanonskog prava bile primenjivane u svim evropskim zemljama. U ovom kontekstu aktuelno je pitanje da li je potrebno da se u budućem evropskom Građanskom zakoniku obuhvate i porodičnopravne norme. Dilema koja se nameće nije samo da li je ovakva kodifikacija moguća, s obzirom na razlike koje postoje u porodičnopravnim

građanski ugovor. Po svojoj prirodi ugovori se raskidaju na isti način na koji su i zaključeni. Brak je zaključen izjavom volja dva lica, i zbog toga prirodno je da on prestane suprotnim izjavama njihove volje. Dufour, A., *n. delo*, str. 39.

²⁴ Više o uticaju francuskog zakonodavstva nakon revolucije, kao i o uticaju francuskog Građanskog zakonika u drugim evropskim zemljama videti kod: Boulanger, *n. delo*, str. 78-81.

²⁵ Prema Antokolskaia, pravac reforme svih evropskih zemalja je bio isti – stvaranje porodičnog prava orijentisanog prema ličnosti i oslobođenog od uticaja religije, ali ovaj se proces odvijao različitom dinamikom u pojedinim državama, *n. delo*, str. 59.

²⁶ *Ibidem*.

sistemima, nego da li je ona neophodna. Osnovno pitanje je da li je potrebno da postoje identične norme kojima bi se regulisali bračni i porodični odnosi od Lisabona do Rige i od Londona do Atine. Pitanje je da li bi se ovom unifikacijom građanima Evrope nametnula veštačka rešenja u tako osetljivim oblastima kao što su bračni i porodični odnosi u ime stvaranja nekakvog veštačkog "evropskog identiteta."

U pogledu pitanja harmonizacije i kodifikacije porodičnog prava evropskih zemalja generalno se mogu identifikovati dve dijametralno suprotstavljene koncepcije. Prema prvoj, porodično pravo je, u mnogo većoj meri od drugih grana prava, pod uticajem istorije, religije, politike i kulture u svakoj zemlji. Zbog toga mnogo je teže, prema nekim autorima čak i nemoguće, realizovati unificiranje porodičnopravnih sistema evropskih zemalja.²⁷ Ovaj stav ne zastupaju samo određeni autori, nego to pretstavlja i oficijalni stav Evropske Unije. U jednom svom dokumentu, Evropski Savet navodi: "Porodično pravo je u velikoj meri pod uticajem kulture i tradicije nacionalnih pravnih sistema, što može dovesti do velikih poteškoća u kontekstu njegove harmonizacije."²⁸ Suština ove koncepcije se sastoji u tome da je harmonizacija porodičnog prava nemoguća, zbog njegovog specifičnog karaktera, zato što je ono u velikoj meri proizvod specifičnog razvoja svake evropske zemlje. Prema Meldeurs-Klajn, danas ne postoji nijedan dokaz da evropski građani traže evropski porodični zakonik koji bi na identičan način regulisao bračne i porodične odnose u svim evropskim zemljama. Meldeurs-Klajn postavlja i pitanje demokratičnosti, zbog toga što bi se građani Evrope suočili sa zakonom koji nosi jedan centralni autoritet, pri čemu postoji realna opasnost da ovakva evropska kodifikacija nema ništa zajedničko sa pravnim pluralizmom, nacionalnom kulturom i identitetom pojedinih evropskih naroda. Osim toga, kao što navodi ovaj autor, demokratičnost bi bila dovedena u opasnost zato što bi evropski građanski zakonik bio u nadležnost evropskih institucija, a ne nacionalnih parlamenata.²⁹

²⁷ U ovom smislu videti: David Bradley, *A note on Comparative Family Law, Problems, Perspectives, Issues and Politics*, Oxford University Comparative Law Forum, 2005.

²⁸ Izveštaj Evropskog Saveta o potrebi aproksimacije legislative zemalja članica u građanskoj materiji, 13017/01.

²⁹ Videti M. T. Medeurs-Klein, *Towards a European Civil Code on Family Law? Ends and Means, Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe*, K. Boele-Woelki (ed), Intersentia, CEFL, 2002, str. 115.

Nasuprot ovakvom rezervisanom stavu o mogućnosti harmonizacije porodičnog prava, privrženici harmonizacije i kodifikacije porodičnog prava smatraju da već i sada postoji spontana konvergencija evropskih porodično-pravnih sistema. U svim zemljama Evrope se odvijaju iste ili slične pravne reforme, kojima se obezbeđuje jednakost bračnih drugova (napušta se vekovna dominacija muža u braku i u porodici), liberalizuje se razvod braka, regulišu se vanbračne zajednice (u poslednje vreme regulišu se i istopolne zajednice), izjednačuju se prava vanbračne deca sa decom rođenom u braku, a u okviru roditeljskog prava u prvi plan se postavlja obaveza i odgovornost roditelja da se brinu o pravima i interesima dece.³⁰ Analizirajući razvoj porodičnog prava u evropskim zemljama u poslednjih 200 godina, Willekens navodi da se "promene u različnim pravnim sistemima ne dešavaju istovremeno, ali je pravac promena u svim zemljama isti."³¹ Više autora koji se zalažu za harmonizaciju porodičnog prava na evropskom nivou ukazuju na neophodnost da se porodično pravo razmatra u okviru društvenog i kulturnog konteksta svake države. Prema ovom mišljenju, porodično pravo se ne može u potpunosti razumeti ukoliko se zanemare norme i vrednosti koje su kulturno oblikovane u svakom društvu. Ipak, po njihovom mišljenju, ovo ne bi trebalo da bude prepreka harmonizaciji porodičnog prava, zbog toga što u sferi pravnog regulisanja porodice postoje religiozne, istorijske i kulturne osnove koje su zajedničke svim evropskim državama, kao što je regulisanje braka i porodice normama kanonskog srednjovekovnog prava.³² Pristalice harmonizacije porodičnog prava na evropskom nivou navode da je ona moguća zbog identičnih društvenih i demografskih promena koje se odvijaju u svim evropskim zemljama. U poslednjih nekoliko decenija, u sferi braka i porodice u Evropi se dešavaju radikalne promene. Ove transformacije u bračnom i porodičnom životu, prema jednom poznatom francuskom sociologu i demografu predstavljaju "pravo iznenađenje za demografe", zbog toga što su ranije smatrali da je za ovakve radikalne promene potrebno nekoliko vekova, a ne nekoliko decenija.³³ U svim evropskim zemljama dešavaju se iste promene: smanjuje se natalitet, smanjuje se broj zaključenih brakova, povećava se broj razvoda, povećava se broj vanbračnih

³⁰ Videti više: Marella, *n. delo*, str. 84.

³¹ Videti: H. Willekens, *The Changing Family, Family Forms & Family Law*, John Eekelaar nad Thandabantu Nhlapo (ed) Hart Publishing, Oxford, UK, 1998.

³² Videti više: N. Detlhof, Arguments for the Unification and Harmonization of Family Law in Europe, u: *Perspectives for the Unification and Harmonization of Family Law in Europe*, K. Boele-Woelki (ed), Intersentia, CEFL, 2002, str. 59-64.

³³ Vidi više kod Rousell, L., *La famille incertaine*, Editions Odile Jacob, Paris, 1999.

zajednica i dece rođene van braka, a zbog velike stope razvoda stalno se povećava broj monoroditeljskih i rekonponovanih porodica. Smanjivanje stope nataliteta je prisutna u svim evropskim zemljama, a ova tendencija suočava evropske države sa tzv. "belom smrću", odnosno sa smanjivanjem broja stanovništva. U Italiji na primer, samo za 10 godina (od 1985. do 1995. godine) broj dece koje je rađala jedna žena smanjuje se sa 1,42 na 1,22, a u istom periodu broj dece koje rađa jedna žena u Španiji smanjuje se sa 1,63 na 1,22.³⁴ Ako se zna da jedna žena u svome fertilnom periodu treba da rodi više od dvoje dece kako bi se obezbedila prosta reprodukcija stanovništva, jasno je da će pad nataliteta dugoročno predstavljati jedan od najvećih problema u Evropi. Porast broja razvoda je fenomen koji je u drugoj polovini XX veka zahvatio sve zemlje Evrope. U Engleskoj broj razvoda povećao se sa 45.000 u 1968. godini na više od 145.000 trideset godina kasnije. Slična je situacija i u drugim zemljama; samo za dve decenije, od 1970. godine do 1990. godine, broj razvoda se povećao za tri puta u Francuskoj i Holandiji i za dva puta u Belgiji.³⁵ Kao rezultat ovakvog dramatičnog porasta broja razvedenih brakova, stalno se povećava broj monoroditeljskih porodica, gde deca žive samo sa jednim roditeljem. U Engleskoj broj monoroditeljskih porodica povećao se od 570.000 u 1971. godini na više od 1.600.000 1996. godine, a u Francuskoj ovaj broj se povećao od 750.000 u 1966. na više od 1.200.000 u 1990. godini.³⁶ Stalno se povećava i procenat vanbračne dece, tako da u 1994. godini u Švedskoj procenat vanbračno rođene dece je iznosio 51,4, što znači da su se više dece rađala u vanbračnim vezama nego u braku.³⁷ Sve ove promene, koje su slične u svim evropskim zemljama, zastupnici unifikacije porodičnog prava navode kao jedan od glavnih argumenata u prilog potrebe da se stvori jedno "evropsko porodično pravo", koje bi bilo kodifikovano u jedan zakonik. Oni navode da je glavni razlog za to činjenica da se u svim zemljama, sa određenim razlikama u intenzitetu i dinamici, dešavaju iste socijalne i demografske promene u braku i porodici, koje traže sličan pristup zakonodavaca. Zbog toga se potreba unifikacije obrazlaže ne samo identičnim istorijskim korenima porodičnog prava u Evropi, nego i sličnošću socijalnih problema sa kojima se suočavaju svi porodični sistemi evropskih zemalja početkom XXI veka.

³⁴ Videti kod: Leridon, Villeneuve-Gokalp, u: Thery, I., Couple, filiation et parenté aujourd'hui, Le droit face aux mutations de la famille et de la vie privée, Editions Odile Jacob, Paris, 1998.

³⁵ Videti više kod G. A. Hawker, S., Crow, G., Family diversity and Change in Britain and Western Europe, *Journal of Family Issues*, Vol.22 No.7, October 2001.

³⁶ *Ibid*, str. 821.

³⁷ Leridon, Villeneuve-Gokalp, *n. delo*, str. 270.

Kad se govori o približivanju porodičnih zakonodavstava evropskih zemalja potrebno je napraviti razgraničenje određenih pojmova, što se ponekad upotrebljavaju kao sinonimi. Kada se govori o harmonizaciji, misli se pre svega na pomirenje suprotnosti različitih sistema preko dobre volje i dijaloga, kao i poštovanje specifičnih pravnih, istorijskih i društvenih prilika u svakoj zemlji. Unifikacija je nešto više – to je dobrovoljno ili čak i nametnuto prihvatanje uniformnih, identičnih rešenja u različnim pravnim sistemima. Ipak, najviši nivo približavanju različitih pravnih sistem je stvaranje jednog jedinstvenog zakonika. Kodifikacijom je moguće da se izvrši kompilacija, sakupljanje i sistematizovanje u jedan dokumenat svih postojećih pravnih normi i propisa (takav je primer Justinijanova kodifikacija). Sa druge strane kodifikacija, ukoliko bi se prihvatio jedinstveni evropski Građanski zakonik, može dovesti do "stvaranje koherentnog i strukturisanog kodeksa, što je rezultat celovito novog legislativnog procesa usmerenog prema tehničkom i simboličkom unificiranju prava različitih država".³⁸ U ovom smislu, kada se govori o približivanju evropskih porodičnih zakonodavstava, treba da se opredeli stupanj i dubina tog procesa – da li je reč o harmonizaciji, što predstavlja "meko" približivanje, ili je reč o nečemu više – kodifikaciji porodičnog prava u jedan jedini kodeks.

Jedno od osnovnih pitanja koje se postavlja kad se govori o harmonizaciji ili o unifikaciji evropskog porodičnog prava povezano je sa motivima i ciljem koji se trebaju postići ovakvim približivanjem evropskih porodičnopravnih sistema. U ovom smislu mogu se navesti praktični razlozi. U Evropskoj uniji u poslednjih nekoliko decenija se povećava broj binacionalnih porodica, i danas 15% od evropskih građana zaključuje brak sa državljanima drugih zemalja (najčešće sa državljanima zemalja članica EU), a zbog mobilnosti stanovništva u Evropskoj Uniji, 5% građana Unije danas nemaju državljanstvo zemlje u kojoj žive.³⁹ Cilj harmonizacije porodičnog zakonodavstva bio bi da olakša pravne i druge probleme sa kojima se suočavaju ove porodice putem približavanja ili unificiranja materijalnopravnih i procesnopravnih normi kojima se regulišu porodični odnosi. Drugi mogući cilj unifikacije evropskog porodičnog zakonodavstva bi bio politički – učvrstiti "evropski identitet" građana zemalja članice Evropske unije. Ovo nije nepoznato u prošlosti; jedan od ciljeva Napoleona tokom donošenja Francuskog građanskog zakonika iz 1804. godine bio je učvrstiti jedinstvo francuske nacije. I Bizmark je imao sličan cilj kada je počela primena Građanskog zakonika Nemačke

³⁸ Meldeurs-Klein, *n. delo*, str. 106.

³⁹ Videti više kod: Nina Detlhof, *n. delo*, str. 37.

1900. godine. Pored ovih ciljeva, unificiranje zakonodavstava u sferi pravnog regulisanja porodice može biti motivisano i filozofskim, moralnim ili ideološkim razlozima i može imati za cilj da se promoviše ili čak i nametne jedan porodičan model, koji bi bio najbolji za savremena evropska društva.⁴⁰

I pored toga što su neki od navedenih motiva za unificiranje evropskih zakonodavstava prihvatljivi i logični, ne može se zanemariti činjenica da će ovaj proces biti povezan sa brojnim, ponekad čak i nepremostivim teškoćama u ovoj fazi razvoja evropskih pravnih sistema. Normama prodičnog prava se ne regušu obični odnosi, već se njima postavljaju temelji svakog ljudskog društva i kulture. Sve dok porodica predstavlja osnovnu ćeliju društva, porodično pravo je "*hard core*" svake pravne kulture. Već smo naveli da se porodično pravo u evropskim zemljama karakteriše diverzitetom i pluralizmom, koji su rezultat različitih kultura, tradicija i običaja pojedinih naroda i koji se ne menjaju preko noći. I pored određene tendencije približavanja, i dalje postoje veoma velike razlike između pojedinih pravnih sistema, i to ne samo na liniji podele kontinentalno-anglosaksonsko pravo, nego razlike postoje i između bliskih zemalja, kao što su Holandija i Nemačka, pa čak i među nordijskim zemljama, u kojima je u velikoj meri izvršena harmonizacija normi porodičnog prava.

Danas je teško opredeliti jedno "zajedničko jezgro" rešenja koje bi predstavljalo osnovu pravnog regulisanja porodice u svim evropskim zemalja. Uzmimo na primer razvod braka. Opšta tendencija, prisutna u svim zemljama Evrope, je liberalizacija razvoda braka, što se odvija paralelno sa smanjivanjem uticaja crkvenih normi u regulisanju porodičnih odnosa. Međutim, ne može se reći da su rešenja u odnosu na pravno regulisanje razvoda identična u svim evropskim zemljama. Postoje zemlje, kao na primer Danska i Švedska, gde je razvod braka bio uveden još u XVI veku, nakon protestantske reformacije, ali ima i takvih gde je razvod braka bio uveden tek krajem XX veka, zbog snažnog uticaja Katoličke crkve.⁴¹ Osim toga, u nekim zemljama potpuno je napušten koncept razvoda zbog

⁴⁰ Meldeurs-Klein, *n. delo*, str. 108.

⁴¹ U Italiji na primer, razvod braka je bio prihvaćen ne referendumu i to čak 1970. godine, nakon žestokih rasprava u javnosti i sukobima na ulicama između privrženika i protivnika razvoda braka; u Irskoj, poslednjoj zemlji u Evropi koja je uvela razvod u svoj pravni sistem, prihvaćen je referendumom, sa veoma malom većinom, i to čak 1995. godine. Više o razlikama u evropskim zakonodavstvima u odnosu na pravno regulisanje razvoda braka videti kod: Ancel, M., *Le divorce a l'etranger*, Centre Français de droit compare, La documentation Française, Paris, 1975, Мицковић Д., Бракоразводните системи во земјите на Европската Унија, *Евродијалог*, списание за европски прашања, бр 2, Студентски збор, Скопје, 2002.

krivice jednog bračnog druga, ali u drugim (kao na primer u Francuskoj) još postoji ovaj vid razvoda braka. Velike razlike postoje i u pogledu regulisanja postupka za razvod braka, rokova u kojima brak može biti razveden, kao i u pogledu regulisanja posledica razvoda braka. Osim toga, treba istaći da razvod braka nije jedina oblast gde postoje velike razlike u evropskim porodičnopravnim sistemima; zaključivanje braka takođe teško može biti unificirano u ovom momentu, zbog toga što u najvećem broju država postoji samo građanska forma braka, a u nekim drugim, kao što je Italija, a od nedavno i Češka i Litvanija, pored građanskog postoji i crkveni brak. Kako u ovoj situaciji naći "zajedničko jezgro", koje bi bilo prihvatljivo za sve zemlje Evrope? Očekivati da će Francuska napustiti svoju sekularnu tradiciju, koja sačinjava samu osnovu francuske države nakon Francuske revolucije iz 1789. godine, i ponovo prihvatiti crkveni brak je apsolutno nerealno. Sa druge strane, nerealno je i tražiti od Italije, kolevke katolicizma, da ukinе Konkordat iz 1929. godine, zaključen između države i Katoličke crkve, kojim se predviđa da će i crkveni brak proizvoditi pravna dejstva.⁴² Kad govorimo o zaključivanju braka, svakako moramo pomenuti i pitanje stepena rodbinske veze kao bračne smetnje, zbog toga što je u odnosu na ovo pitanja veoma teško očekivati da se u doglednom vremenu može postići bilo kakav zajednički stav u evropskim zemljama. Razlike su velike, ako se ima u vidu da se u nekim zemljama (kao Švedska) dozvoljava brak između polubrata i polusestre, kao i usvojenika i usvojioaca. Ova rešenja su apsolutno neprihvatljiva u većem broju evropskih zemalja.⁴³

U evropskim zemljama postoje još puno dijametralno suprotstavljenih rešenja u sferi pravnog regulisanja porodice, koja ne mogu biti prevaziđena bez serioznih političkih i društvenih problema; možemo pomenuti pitanje pravnog regulisanja istopolnih zajednica (veoma osetljivo pitanje, oko koga se u poslednje vreme vodi žestoka debata u mnogim evropskim zemljama), kao i pitanje novih reproduktivnih tehnologija. U poslednjih nekoliko godina, u nekim evropskim zemljama, kao u Holandiji, Španiji i Belgiji, lica istog pola dobijaju pravo da zakluče punovažan brak, a imaju pravo i da usvajaju decu. U većem broju drugih zemalja, istopolne zajednice pravno su regulisane (Francuska, Velika Britanija, Danska,

⁴² U članu 34. Konkordata zaključenog 1929. godine ističe se: "italijanska država, sa ciljem da se vrati dostojanstvo braka koji je osnova porodice, i u saglasnošću sa katoličkom tradicijom svoga naroda, priznaje da sveti brak zaključen prema kanonskim pravilima proizvodi građansko dejstvo."

⁴³ Videti više kod: Bradley, *n. delo*, str. 30.

Nemačka, Hrvatska), ali parovi istog pola ne mogu zaključivati punovažni brak, a osim toga nemaju pravo da usvajaju decu. U drugim evropskim zemljama, kao što je i Republika Makedonija, istopolne zajednice uopšte nisu pravno regulisane i ne prizivde pravna dejstva. Imajući u vidu razlike u sadašnjem nivou pravnog regulisanja ovih zajednica, teško je pretpostaviti da se u kraćem vremenskom periodu može naći "zajedničko jezgro" u odnosu na ovo pitanje.⁴⁴ Primenom novih reproduktivnih tehnologija javljaju se dileme u odnosu prirodu materinjstva, očinstva i roditeljskih prava i obaveza. I u odnosu na pravno regulisanje novih reproduktivnih tehnologija postoje veoma velike razlike između pojedinih evropskih zemalja. Tako je na primer, u Velikoj Britaniji i Rusiji surogat-materinstvo dozvoljeno i regulisano zakonom; nasuprot tome, surogat-materinstvo nije dozvoljeno u većem broju drugih evropskih zemalja. Imajući u vidu ozbiljne dileme koje su povezane sa novim reproduktivnim tehnologijama (dovodi se u pitanje i sami koncept majke u našoj civilizaciji), ne postoji realna mogućnost da se postigne saglasnost u pravnom regulisanju ove oblasti.⁴⁵

Ukoliko se uzme u obzir specifičnost porodičnog prava, njegova duboka povezanost sa kulturom, istorijom, religijom, tradicijama i običajima svake zemlje, u ovoj fazi razvoja evropske integracije najadekvatnije bi bilo da se radi na harmonizaciji evropskih porodičnih zakonodavstava.⁴⁶ To bi bilo produženje procesa o kome smo već govorili, kao što su aktivnosti Saveta Evrope u odnosu na pitanje približavanja zakonodavstava država članica, implementaciju sudske prakse Evropskog suda o pravima čoveka, rešavanje spornih situacija iz sfere

⁴⁴ Više o pravnom regulisanju istopolnih zajednica videti kod: K. Waaldijk, Others may follow: the introduction of marriage, quasi-marriage, and semi-marriage for same-sex couples in European countries, *New England Law Review*, 38:3, str. 2004, M. Digoix, Paths towards equality, Digoix, Marie&Festy, Patrik (eds), *Same-sex couples, same-sex partnerships, and homosexual marriages: A focus on cross-national differentials*, Documents de travail No 124, Ined, 2004, str. 1-15.

⁴⁵ O etičkim, moralnim, filozofskim, religioznim i pravnim dilemama povezanim sa surogat-materinjstvom videti kod: B. Williams-Jones, Commercial Surrogacy and the redefinition of Motherhood, *The Journal of Philosophy, Science and Law*, Volume 2, February 2002, Nakash, A., Herdman, J., Surrogacy, *Journal of Obstetrics and Gynaecology*, April 2007, str. 146-251, Kindregan Charles, *Thinking About the Law of Assisted Reproductive Technology*, Research Paper 08-01, December 2007, Suffolk University Law School.

⁴⁶ U ovom smislu i Meldeurs-Klajn kaže: "smatram da najbolji demokratski put aproksimacije nacionalnih zakonodavstava koje se odnose na porodične odnose nije doneti Građanski zakonik, nego prihvatiti razumni, pluralistički i fleksibilniji pristup otvorenog demokratskog dijaloga i slobodnog prihvatanja dobrih rešenja koje poštuju vrednosti i kulturne razlike evropskih građana," *n. delo*, str. 116.

porodičnog prava gde postoji međunarodni element (legislatura Brisel II Evropske Unije), kao i postupnom implementacijom preporuka Evropske komisije u oblasti porodičnog prava, koje su usmerene prema stvaranju zajedničkih osnova regulisanja pojedinih pitanja iz sfere porodičnih odnosa. Nasuprot pokušajima uniformiranja evropske porodice, umereni, tolerantni i realistični pristup u ovoj sferi može dati veoma dobre rezultate u dužem roku, u uslovima kada su pluralizam, poštovanje različitih kultura i tradicija i poštovanje osnovnih ljudskih prava najviše vrednosti ujedinjene Evrope.

Dejan Micković, PhD

Faculty of Law "Iustinianus Primus" Skopje

Contemporary Tendencies and the Development of the Family Law Systems and Harmonization of Family Law in European Union

Summary

In this paper the author analysis the basic dilemmas related to the process of harmonization and codification of European legislatures in the area of family law. He offers a review of the most recent activities of the European institutions in this area as well as a short historical review of the legal regulations of marital and family relations in European countries. The author believes that, due to the specificity of family law, which largely depends on the historical development, culture, traditions and customs of different countries, the most appropriate approach at this stage of European integration would be to gradually harmonize all European systems of family law, and not to seek creation of a single European codification in the area of family law that would uniformly regulate family relations in all European countries.